

ARAŞTIRMA MAKALESİ/RESEARCH ARTICLE MOLLA HALİL'İN (1754-1843) RÜ'YETULLAH ANLAYIŞI

Serkan TEKİN

Dr., Namık Kemal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Tekirdağ
PhD, Namık Kemal University Faculty of Theology, Tekirdağ/Turkey
serkantekin240681@gmail.com
orcid.org/0000-0001-5892-8889

Öz

Molla Halil es-Siirdî, 1750-1843 yılları arasında yaşamış, hayatı, eserleri ve düşünceleriyle yaşadığı devrin ilim ve fikir hayatına katkı sağlamış önemli âlimlerden biridir. Yazdığı ilmi eserlerle kendi dönemindeki medrese mensuplarının ve ilmi çevrelerin dikkatini çekmiş, hoca ve talebelerin ilim ve fikir dünyalarının şekillenmesinde etkili olmuştur. Biz bu makalede, başta Molla Halil'in kendi eserleri olmak üzere, bu konuda yazılmış diğer kitap, tez, ansiklopedi maddesi, makale vb. kaynaklardan yararlanarak, onun "rü'yetullah" konusuna yaklaşımını inceleme konusu yaptık. Makalenin başında önce Molla Halil'in hayatı, tahsili ve eserleri konularında kısa bilgiler verdik. Sonra "rü'yetullah" kavramlarının kelime ve terim anlamları ile mezheplerin bu konudaki görüşlerini tespiti çalıştık. Molla Halil'e göre bu dünyada uyanıkken çıplak gözle Allah'ı görmek her ne kadar mücerret akılla mümkün olsa da vaki değildir. Hz. Musa uyanık bir şekilde Allah'ı görmek istemiştir ama görememiştir. Molla Halil, Hz. Musa'nın talep etmesine dayanarak, Allah'ı görmenin imkân içinde olduğuna inanmakta ve peygamberin mümkün olmayan bir şeyi talep etmesinin doğru olmayacağını savunmaktadır. Bu imkân göz önünde bulunduran Molla Halil, rüya da insanların Allah'ı görmesinin mümkün olduğunu söylemektedir.

Anahtar Kelimeler: Kelâm, Siirt, Osmanlı Âlimleri, Molla Halil, Rü'yetullah, Ahiret.

MULLA KHALİL'S (1754-1843) UNDERSTANDING OF THE VISION OF GOD (RU'YAT ALLĀH)

Abstract

Mullah Khalil al-Siirdî, who lived between the years 1750-1843, is a distinguished scholar that contributed to the intellectual life of his age with his life, works, and ideas. He attracted the attention of the madrasah members and intellectual milieu of his era through his scholarly writings. He affected the formation of the educational and intellectual life of masters and students. In this article, we have examined Mullah Khalil's approach toward the issue of "ru'yat Allāh" by consulting, particularly his books and other sources written on this matter, such as books, theses, encyclopedia entries, articles, etc.. At the beginning of the essay, we have presented brief information about Mullah Khalil's life, education, and writings. Afterward, we have attempted to establish the lexical and terminological meanings of the term "ru'yat Allāh" and sects' views regarding thereof. According to Mullah Khalil, even though it is theoretically possible to see God in this world with the naked eye while awake, it has not taken place [actually]. Prophet Moses wanted to see God while he was awake, but he could not do so. Mullah Khalil, based on Prophet Moses' wish, believes the possibility of the vision of God and claims that it would not be appropriate for a prophet to ask for something impossible. Taking this possibility into consideration, Mullah Khalil states that human beings can also see God in their dreams.

Keywords: Kalâm, Siirt, Ottoman Scholars, Mullah Khalil, The Vision of God (Ru'yat Allāh), The Hereafter (Ākhirah).

Atf / Cite as: Tekin, Serkan. "Molla Halil'in (1754-1843) Rü'yetullah Anlayışı". *Kader* 18/1 (Haziran 2020), 237-251. <https://doi.org/10.18317/kaderdergi.718160>

Summary

In the present article, three subjects, including Mullah Khalil, that entire region in particular Siirt, and *ru'yat*, will be discussed. Concisely referring to Mullah Khalil and the area where he lived, utmost care will be taken to avoid leaving the central issue of the essay in the background. Our purpose in speaking of Mullah Khalil and his surroundings is [to point out the fact] that where he lived was quite remote from Istanbul, i.e., the academic center of that period. The common idea in people's minds is that the only place where scholars are trained and where books are written is either Egypt or Istanbul. The reason for choosing this matter expressed shortly as "*ru'yat*" and described in Turkish as "the vision of God by believers in the hereafter" is to draw some inferences regarding the beliefs of Mullah Khalil's age and environment based on his ideas about *ru'yat*, one of the essential subjects of kalam.

Mullah Khalil al-Siirdi, who lived between the years 1750-1843, is a distinguished scholar that contributed to the intellectual life of his age with his life, works, and ideas. He attracted the attention of the madrasah members and intellectual milieu of his era through his scholarly writings. He affected the formation of the educational and intellectual life of masters and students. In this article, we have examined Mullah Khalil's approach toward the issue of "*ru'yat Allāh*" by consulting, particularly his books and other sources written on this matter, such as books, theses, encyclopedia entries, articles, etc.. At the beginning of the essay, we have presented brief information about Mullah Khalil's life, education, and writings. Afterward, we have attempted to establish the lexical and terminological meanings of the term "*ru'yat Allāh*" and sects' views regarding thereof.

The general approach of Ahl al-Sunnah scholars is that believers will see God in the afterlife. The greatest evidence to leading them to this opinion is the following Qur'an verses, that is, "On that day there are bright faces looking their Lord." On the ground of these verses, Ahl al-Sunnah scholars asserted that, even if not with their bodily eyes, believers will see God in the afterlife in a manner beyond place, color, and shape. According to them, it is not possible to see God with the naked eye, neither in this world nor in the hereafter. Yet Mu'tazilah arguing that the afterlife will be spiritual claims that God will not be seen by believers in the afterlife.

According to Mullah Khalil, even though it is theoretically possible to see God in this world with the naked eye while awake, it has not taken place [actually]. Prophet Moses wanted to see God while he was awake, but he could not do so. Mullah Khalil, based on Prophet Moses' wish, believes the possibility of the vision of God and claims that it would not be appropriate for a prophet to ask for something impossible. Taking this possibility into consideration, Mullah Khalil states that human beings can also see God in their

dreams. Although the idea of seeing God in a dream without the five senses and in a lightless and nonmaterial way in mind complies more with the rules of Ahl al-Sunnah, finding a scholar who thinks in the same way as Mullah Khalil is not common. Overall of all Mu'tazilī sects maintain that God can be seen neither in this world nor in the hereafter by no means. Their basis is again the Qur'an verse in which Prophet Moses' story appears. Mu'tazilah claims that God cannot be seen in any way with reference to the expression "you can never see Me" in that verse. Mullah Khalil holds that believers will see God in the afterlife, as is with the Ahl al-Sunnah sects. His point of departure is also the verse where Prophet Moses' is revealed. However, Mullah Khalil's base here is the condition of "the mountain's potential to stay in its place," not the phrase Mu'tazilah bases their claim. He considers the possibility of the condition as evidence that enables the possibility of the vision of God.

Even though the area where Mullah Khalil lived was not as well-known as Egypt and Istanbul, it can be inferred from its eminent scholars and written works that this region had intellectuals who were competent enough to edify scholars without the need for another part and accomplished enough to author books as well. Moreover, in this region, both Arabic and Kurdish books are produced, and these works are penned not only in prose but also in verse. It proves that not simply Islamic sciences but also other sciences such as language and literature were on top in the neighborhood where Mulla Khalil lived and studied.

Mulla Khalil defends the idea that God will be seen by believers in the afterlife beyond the limits of place, direction, shape, and time. We have concluded that he is a member of Ahl al-Sunnah based on his view mentioned above and that he is a follower of Ash'ariyyah with reference to his praises for Ash'ari scholars. It allows us to infer that the common belief in that region was Ahl al-Sunnah school, in particular Ash'ariyyah. When looked into Mulla Khalil's style and language in his works, it is possible to say that they had all characteristics of the period when kalam merged with the philosophy, which is called *mutaakhhirūn* and prevalent throughout the country in his age. For in that age, across the country, scholars engaging in kalam discipline aspired to use the philosophical attitudes and methods in style.

Giriş

Rü'yetullah lafzı, müminlerce vuku bulması arzulanan, Allah'ın ahirette görülmesini ifade eden Arapça bir kavramdır. İnananlara en büyük mükâfat olarak kabul edilen "Allah'ın cemali" ile müşerref olma düşüncesi, bazı âlimlerce kabul görse de çok az bir kesim tarafından da şiddetle reddedilmiştir. Her iki tarafında kendine göre doğru kabul ettikleri dayanakları bulunmaktadır. Molla Halil de bu iki taraftan birine mensup önemli şahsiyetlerden biridir. Onun bu konudaki görüşleri ve dayanaklarını ele almaya çalışacağız. Konuya geçmeden önce Molla Halil hakkında özet bilgiler vermenin faydalı olacağı düşüncesindeyiz.

1. Molla Halil'in Hayatı

Tam adı, Molla Halil es-Si'irdî'dir. Soyunun sultan Şehmuz yolu ile Hz. Ömer'e dayandığı söylenmektedir. İşte bundan dolayı onun lakap nispetlerinden biri Ömerî'dir. Doğduğu yere nispetle Hizânî ve Kulpikî, yaşadığı şehre nispetle de es-Si'irdî ve kavmine nispetle el-Kürdî denilmiştir. Kaleme aldığı manzum eserlerinde ise “Şavkî” mahlasını kullanmıştır.¹

Molla Halil, bugünkü adıyla Süttaş köyü olan Bitlis'in Hizan ilçesine Bağlı Kulpik köyünde dünyaya gelmiştir. Doğum tarihi ile ilgili 1754, 1755, 1750 ve 1746 gibi farklı tarihler verilmektedir. Ancak yapılan birebir görüşmeler, eser incelemeleri ve kaynak taramaları sonucunda doğum tarihinin 1750 yılı olduğu ortaya çıkmaktadır. Mezar taşındaki tarihin de bu şekilde yazılı olması doğumunun bu yıl olduğunu göstermektedir.²

Molla Halil'in vefat tarihi konusunda kaynaklarda farklı bilgiler bulunmaktadır. Kaynakların çoğuna göre vefat tarihi 1259/1841 dir.³ Eski Siirt müftüsü Ömer Atalay 1255/1839 tarihini zikrederken; Molla Fudayl ise 1259/1843 tarihini vermektedir.⁴

Molla Halil, Siirt'in doğusundaki yüksekçe bir tepede bulunan merkez mezarlığında, kendi ismiyle anılan türbede metfundur. Hakkında genel malumatın onun düşünce yapısını anlamaya yardımcı olması, kim olduğu konusundaki zihinlerde oluşacak merakı gidermesi ve konunun önüne geçerek onu gölgelememesi için Molla Halil'in hayatını kısa ve özlü tutmaya gayret ettik.⁵

2. Rü'yetullah

II. (VIII.) yüzyılın ilk yarısında ortaya çıkan itikadî konulardan biri olan⁶ Allah'ın ahirette müminler tarafından görülmesi anlamına gelen Rü'yetullah'ın gerçekleşip gerçekleşmeyeceği konusunda alimler farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Ehl-i Sünnet dışındaki bazı mezhepler bunun gerçekleşeceğini düşünmenin naslara aykırı olduğunu iddia eder. Müminler için ahirette bir ödül olarak verileceği beklenen bu olay “Allah'ın cemalini görme” bir mümin için en büyük mükâfattır. Bu kadar büyük bir öneme sahip konu hakkında Molla Halil'in yaşadığı dönem ve yaşadığı dönemin algısı da konunun

¹ Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, A. Fikri Yavuz, İsmail Özen (İstanbul: ts.), 1/409; Harrânî, İbrahim, *Tuhfetü'l-İhvân'l-Medresiyye fî Terâcim-i Ba'zi Musannifi'l-Kütübi'd-Dirâsiyye* (Tillo: h. 1427), 28 - 138; bk. Kazan, Faruk, *Molla Halil'in Bilgi ve Varlık Anlayışı* (Diyarbakır: 2013), 1; Pakiş, Ömer, *Molla Halil es-Siirdî ve Tefsirciliği* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1996), 6.

² Kazan, Faruk, *Molla Halil'in Bilgi Ve Varlık Anlayışı*, 2; bk. Atalay, Ömer, *Siirt Târîhi* (İstanbul: Çeltut Matbaası, 1946), 112.

³ Atalay, *Siirt Tarihi*, 112.

⁴ Molla Fudayl, *Terceme* (Siirt: Zokayt Medresesi Kütüphanesi, Numarasız), 46a.

⁵ Detaylı bilgi için bk. Serkan Tekin, *XIIX-XX. Yüzyıllarında Siirt'e Yapılan Kelam Çalışmaları* (İstanbul: İbni Haldun Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017).

⁶ Yeşilyurt, Temel, “Ru'yetullah”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/312.

anlaşılması için önemlidir. Konuya geçmeden önce rü'yet kavramı üzerinde biraz durmak faydalı olacaktır.

2.1. Rü'yetin Sözlük Anlamı

"Rü'yet" kelimesi, Arapça bir kelimedir ve (رای یری رایا و رؤیة) kökünden gelen bir mastardır. Bu kelimenin birçok anlamı vardır. Bunlar arasında gözle veya kalple görmek, bakmak, inanmak, bilmek, sanmak, sonunu düşünmek, görüş bildirmek, gösteriş için bir iş yapmak, güzel görünüş, tedbirli olmak, meşveret etmek, tefekkür etmek, planlamak ve rüya görmek, meyletmek, karanlık, rüyada görülen şey, ramazan ayının ilk akşamında hilal görmek, temas etmek anlamları sayılabilir.⁷

Bize göre bu maddenin asıl anlamı, görme olup, diğer anlamlar ise görme üzerine zait manalardır. Çünkü kişi bir şeyi görür ve gördükten sonra onun hakkında bir şeye inanır, meşveret eder, o meşveret sonunda bir plan yapar ve o plan sayesinde bazı şeylere karşı tedbir alıp o işin sonucu hakkında düşünür. Ama o şeyi görmezse bunların hiçbirini yapamaz. Dolayısıyla sözlüklerde her kelimenin bir asıl mana vardır ve diğer manalar bu mana üzerine zait manalardır.

Zikri geçen anlamları "rü'yetullah" kelimesine hamlettiğimizde, çıplak gözle uyanık bir şekilde veya rüyada veyahut da kalp gözüyle Allah'ı görmek, Allah'a inanmak, Allah'ı tefekkür etmek gibi anlamlar ortaya çıkmış olur.

Kıscası rü'yet, Türkçedeki görme kavramıyla aşağı yukarı aynı anlama gelir. Rü'yetullah ise çıplak gözle uyanık bir şekilde veya rüyada veyahut da kalp gözüyle Allah'ı görmek anlamını içermektedir. Allah'ı görme fiilinin dünyada veya ahirette gözle veya kalple ya da herhangi bir şekilde gerçekleşip gerçekleşmeyeceği tartışmalarına rü'yetullah ya da kısaca rü'yet denilmektedir.

2.2. Rü'yetullah'ın İstilah Anlamı

Her kelimenin farklı ilimlere göre özel bir hal almış istilah anlamı vardır. Mesela fıkıh istilahında ibadet bölümlerinde rü'yet demek, ramazanın ilk akşamında ayın görülmesi demektir. Ticaret ya da ceza bölümlerinde rü'yet kelimesi geçerse olayın görülmesi anlamı çıkar. Akâid istilahında ise rü'yet, ahirette müminlerin Allah'ı görmesini ifade eder ve sadece bu anlam tek kullanılır. Bu nedenle kelâm dilinde rü'yet denilince, yüce Allah'ın müminler tarafından cennette görülmesi meselesi akla gelmektedir. Bu konuda Şerhü'l-Akâid, Şerhü'l-Makâsîd, Şerhü'l-Mevâkıf, Nehcü'l-Enâm ve Tesisü Kavâidi'l-Akâid gibi eserlerde birer bölüm vardır.⁸

⁷ Komisyon, *el-Müncid fi'l-Luğati ve'l-A'lâm* (Beyrut: y.y., 2008), 243; bk. Komisyon, *el-Mu'cemu'l-Vasit* (Mısır: Mektebetu's-Şurûkü'd-Devliye, 2011), 332; Mecîdüddin el-Firûzabâdî, *el-Kamusu'l-Muhit* (Kahire: Dâru'l-Hadis, 2008), 605; Ebi Nasr İsmail b. Hammad el-Cevherî, *es-Sihah* (Kahire: Dâru'l-Hadis, 2009), 414-415.

⁸ Sa'deddin Taftazânî, *Şerhu'l-Makâsîd*, thk. Abdurrahman Umeyre, Salih Musa Şeref (Beyrut: Alemü'l-Kütüb, 1998), 3/134-156, ayrıca bk. Molla Halil, *Tesisü Kavâidi'l-Akâid*, thk. Dr. Vecihi Sönmez (İstanbul: Nubihar Yayınları, 2013), 22, 122-127; bk. Ahmet Hilmi el-Koğî, *Rehber-i Avâm* (b.y.: İhsan Yayınları. ts.), 2; bk. Mesud b. Ömer Taftazânî, *Şerhu'l-Akâid*, thk. Muhammed Can (İstanbul: Şefkat Yayıncılık, 2017), 296-311;

Hemen hemen bütün akâid kitaplarında Allah'ı görme hususunda bir fasıl veya bir bölüm mevcuttur. Bunu kabul edenler olduğu gibi reddedenler de vardır. Veya bunun dünyada mümkün olamayacağını ancak ahirette olabileceğini savunanlar da vardır. Allah'ı görmeyi reddedenler kendi aralarında ihtilafa düşüp gruplara ayrıldıkları gibi kabul edenler de kendi aralarında ihtilafa düşüp gruplara ayrılmışlardır. Ve bu minvalde çeşitli görüşler ortaya çıkmıştır. Konuyu akli delillerle dillendirenler olduğu gibi konuya nakli delillerle yaklaşanlar da olmuştur. Molla Halil büyük bir kelam âlimidir ve bu konuda hakikaten çok ciddi araştırmalar yapıp delilleri karşılaştırmış ve bize güzel bir şekilde özetleyip kendi tercih ettiği görüşünü de ortaya koyarak meseleye çözüm bulmaya çalışmıştır.

3. Molla Halil'in Rü'yetullah Anlayışı

Molla Halil'e göre bu dünyada Allah'ı çıplak gözle uyanık bir şekilde görmek aklen mücerret olarak mümkün olup aklen bunda bir sakınca yoktur. Yani akıl tek başına mücerret bir düşünceye daldığında bunun mümkün olacağı sonucuna varır.⁹ Çünkü akıl var olan bir şeyin görülebileceğinin mümkün olduğunu kabul eder. Dolayısıyla Allah'ın varlığını kabul eden her akıl sahibi onun görülebileceğini de kabul eder.

Molla Halil'e göre aklen bir şeyin görülebilmesi için bir mekânda olması, bakan kişinin karşısında bir cihette durması ve görülebilecek yakın mesafeye gelmesi gibi özellikler, yaratılmış varlıklara mahsustur. Yaratılmışlara mahsus bu tür özelliklerin Allah'a nispet edilmesi düşünülemez. Çünkü Allah, varlıklara görme, işitme ve koklama duyusunu vermeye hatta vasıtasız dünyanın bir ucundan diğer bir ucunu göstermeye kâdirdir. Bu nedenle Molla Halil'e göre aklen Allah'ı görmek mümkündür denildiğinde onun bir mekânda olması, bir cihette olması ve belli bir mesafede olması gerekmez. Ancak ne kadar aklen Allah'ı görmek mümkün olsa da gerçekleştiğine dair kesin bir delil de mevcut değildir.¹⁰ Sadece Hz. Peygamber'in miraçta Allah'ı gördüğüne dair rivayetler bulunmaktadır.¹¹

Yine de bu hususta Kur'an'daki "*Rabbim! Bana görün; sana bakayım*"¹² ayeti Allah'ı görmenin naklen de mümkün olacağını delilidir. Çünkü Hz. Musa bir peygamberdir ve Allah'ı görmek istemiştir. Eğer bu mümkün olmasaydı bir peygamber, cehalet olarak kabul edilen akıl dışı bir şeyi talep etmiş olacaktı ki peygamberler bundan münezzehtirler.¹³ O halde Hz. Musa'nın bu talebi bize Allah'ı görmenin mümkün olacağını nakli delili olarak kabul edilir.

Seyyid Şerif el-Cürcânî, *Şerhul-Mevâkıf*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiye, 1971), 8/130-162. Komisyon, *Şuruh ve Havâşi el-Akâidi Nesefiye* (Beyrut: Dârül-Kütübi'l-İlmiye, 1971), 4/115-170.

⁹ Molla Halil, *Tesisü Kavâidi'l-Akâid*, thk. Dr. Vecihi Sönmez, 122.

¹⁰ Molla Halil, *Tesisü Kavâidi'l-Akâid*, thk. Dr. Vecihi Sönmez, 123.

¹¹ Ebû Abdullah b. Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *es-Sahih*, (İstanbul: y.y., 1992), "Ezan", 129; Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc Müslim el-Kuşeyrî Müslim, *Sahih-i Müslim*, nşr. M. F. Abdalbaki (İstanbul: y.y., 1992), "İman," 399; Molla Halil, *Nehcü'l-Enâm* (b.y: İhsan Yayınları, ts.), 10.

¹² el-A'raf, 7/143.

¹³ Molla Halil, *Tesisü Kavâidi'l-Akâid*, thk. Dr. Vecihi Sönmez, 123.

Bu ayetin devamında Allah “*Fakat şu dağa bak; eğer o yerinde durabilirse sen de beni görebilirsin*” şeklinde buyurmuş ve görülebilmesini dağın yerinde durabilmesi şartına bağlamıştır. Dağın yerinde durması ise imkân dâhilindedir. O halde, mümkün bir şarta bağlanan bir olay da mümkün olacağından Allah’ı görmek de mümkündür.¹⁴

Allah’ın dünya da görülmesi, Mu‘tezile mezhebi âlimlerinin dışında,¹⁵ diğer mezhep âlimlerince mümkün görülmektedir.¹⁶ Onlar, görülmenin şartının var olmasından hareketle Allah’ın da varlığına istinaden görülebileceğini iddia etmektedirler. Ancak sahip olduğumuz gözümüzün yapısı, Allah’ı görebilecek ölçüde yaratılmamıştır. Yukarıdaki ayette Hz. Musa, Allah’a, zâtını görme isteğini dile getirmiştir. Bir peygamberin böyle bir istekte bulunması isteğinin mümkün olabileceğine delildir. Hz. Musa’nın bu görme isteğine karşı Allah’ın “*Elbette beni göremezsin*”¹⁷ buyurması, “Görmeye tahammül edemezsin” manasındadır. Ayetin devamı bu manayı kuvvetlendirmektedir. “*Fakat dağa bak, eğer o yerinde durursa, sen de Beni göreceksin!*” Rabbi dağa görününce (tecelli edince) onu darmadağın etti ve Musa da baygın düştü. Ayılınca: “*Sen yücesin, sana tövbe ettim, ben inananların ilkiyim*” dedi.¹⁸ Hz. Musa’nın Allah’ı görebilmesi için Allah tarafından ileri sürülen şart gerçekleşmeyince görmenin olmayacağı da kesinleşmiştir. Bu ayet bize Allah’ı görmenin naklen her ne kadar mümkün olacağını bildirirse de bunun hakikatte vâki olmasının mümkün olamayacağını da bildirir. Her ne kadar Allah’ı görmek aklen mümkün bir şart olan dağın yerinde durmasına bağlanmışsa da ayetin siyakı bunun hakikatte vukuunun mümkün olamayacağını bildirmektedir.

Molla Halil’e göre de Allah’ı görme dünyada aklen ne kadar mümkünse de yine hakikatte Hz. Muhammed (sav.) dışında hiç kimseye nasip olmamıştır. Molla Halil’e göre bu dünyada uyanık bir şekilde dünya gözüyle Hz. Muhammed, Allah’ı iki defa görmüştür. Ve bu sadece ve sadece Hz. Muhammed’e has bir şey olup, onun dışında hiç kimse Allah’ı bu şekilde görmemiştir. Hz. Muhammed de Allah’ı görmüş fakat hakikatini idrak edememiştir.¹⁹

Bazı fıkıh, hadis ve kelam âlimleri Allah’ı bu dünyada çıplak gözle uyanık bir şekilde görmenin mümkün olamayacağını ileri sürmüşler ve onlara göre Hz. Muhammed de Allah’ı miraçta görmemiştir. Onların bu konudaki delili ise Hz. Aişe’den rivayet edilen bir hadistir. Hadiste Hz. Aişe’nin “*Her kim Peygamber miraçta Rabbini gördü derse, yalan söylemiş olur*” dediği rivayet edilmektedir.²⁰ Onlara göre gerçekte Hz. Peygamber’in miraçta gördüğü, Allah’ın zatı değil, onun büyük ayetleridir. Yine sahabeden Ebu Zer, Resulullah’a

¹⁴ Taftazânî, *Şerhu’l-Akaid*, thk. Muhammed Can, 303.

¹⁵ Kâdî Abdü’l-Cebbâr, *el-Usulü’l-Hamse*, thk. Faysal Bedir (Kuveyt: y.y., 1998), 74.

¹⁶ Talat Koçyiğit, *Kur’an ve Hadiste Ru’yet Meselesi*, (Ankara: 1974), 39; Cengiz Yağcı, *Şamil İslam Ansiklopedisi*, (b.y.: y.y., ts.), 1/118-119.

¹⁷ el-A’raf, 7/143.

¹⁸ el-A’raf, 7/143.

¹⁹ Molla Halil. *Nehcü’l-Enâm*, 14.

²⁰ Buharî, “Tefsir”, 53; Müslim, “İman”, 287; Tirmizî, “İman”, 3068.

"Rabbini (Miraçta) gördün mü?" diye sorunca Hz. Peygamber, "Bir nur, onu nasıl göreyim?" diye cevap vermiştir.²¹ İbni Abbas'a göre ise Hz. Muhammed miraç gecesi Allah'ı görmüştür.²²

Bu konuda yukarıda zikrettiğimiz ayette Allah, Hz. Musa'ya "لن ترانى" yani "Sen beni göremezsin", demiş ama "Ben görülmem" dememiştir. Dolayısıyla orada görememeyi Hz. Musa'nın zâtına tahsis etmiştir. Eğer ben görülemem veya benim görülmem mümkün değil deseydi o zaman Hz. Muhammed'in de Allah'ı görmesi mümkün olmazdı. Yukarıda zikrettiğimiz Ebu Zer hadisinde de geçen ifade iki şekilde okunmuş ve her iki görüşe de delil olmuş. Hadis metnini, (نورانى انى اراه) "nuranîyun ennâ erahu" diye okunursa o zaman manası, "Allah nuranîdir nasıl görebilirim" şeklinde olur ve Hz. Peygamber'in Allah'ı görmediği anlaşılır. Ancak hadis metni "nuranîyun inni erahu" şeklinde okunursa o zaman manası, "Allah nuranîdir onu görürüm" olur. Bu durumda da Hz. Peygamberin Allah'ı gördüğü anlamı çıkar. Hadis metni her iki şekilde okunmaya müsaittir. Yani aynı hadis hem Hz. Muhammed Allah'ı görmüştür diyenlerin hem de görmemiştir diyenlerin de delili olabilmektedir.

Bazı Ehl-i Sünnet âlimlerine göre Hz. Muhammed Allah'ı çıplak bir gözle uyanık bir şekilde iki defa görmüştür. Görmenin biri "Sidretü'l-Müntehâ'da" diğeri de "Kab-ı Kavseyn" makamında olmuştur.²³

Allah'ı görmenin mümkün olduğunu söyleyenlerin çoğunluğuna göre Allah'ın sıfatları da görülür, çünkü madem vardır, görülmesi mümkündür. Ancak vâki değildir.²⁴ Müşebbihe ve Kerramiye'ye göre Allah ahirette cihet ve mekânda görülecektir. Çünkü onlara göre Allah cisimdir.²⁵

4. Molla Halil'e Göre Allah'ın Ahirette Görülmesi

Molla Halil'e göre dünya da çıplak bir gözle uyanık bir şekilde Allah'ı sadece Hz. Muhammed görmüştür. Ahirette ise müminler çıplak gözle uyanık bir şekilde Allah'ı görecekler fakat hakikatini idrak edemeyeceklerdir.²⁶ Yani ahirette müminler cennette Allah'ı çıplak gözle çok büyük, çok yüksek, şekilsiz, suretsiz, renksiz ve mekânız bir durumda görecekleri için hakikatini anlayamayacaklar.²⁷

Molla Halil'e göre ahirette Allah'ın görüleceğine inanmak vaciptir.²⁸ Çünkü şu ayetler; "Güzel iş yapanlara (karşılık olarak) daha güzeli (cennet) ve bir de fazlası (rü'yetullah)

²¹ Müslim, "İman," 178.

²² Müslim, "İman", 284-285.

²³ Taftazânî, *Şerhu'l-Akaid*, 52; Koği, *Rehber-i Avâm*, 15.

²⁴ Taftazânî, *Şerhu'l-Makâsîd*, 3/156.

²⁵ Taftazânî, *Şerhu'l-Makâsîd*, 3/134.

²⁶ Molla Halil, *Nehcü'l-Enaâm*, 15.

²⁷ Koği, *Rehber-i Avâm*. 15.

²⁸ Molla Halil, *Tesisü Kavâidi'l-Akâid*, thk. Dr. Vecihi Sönmez, 123.

vardır,”²⁹“O gün birtakım yüzler Rablerine bakıp parlayacaktır”³⁰ müminlerin Allah’ı ahirette göreceklerini ifade etmektedir.

Molla Halil’e göre Yunus suresinde geçen “daha fazlası” rü’yetullah’tır ve bu ayete göre müminler cennete Allah’ı göreceklerdir. Kıyamet suresindeki ayette “nazar” kelimesi “ila” edatıyla kullanılmıştır. Nazar kelimesi ila edatıyla kullanıldığında kesin rü’yeti ifade etmektedir. Durum böyle olunca da rü’yet’in gerçekleşmesi kesinlik kazanmış olup, ona inanmak vacip hale gelmektedir. Zira ümmet durumun böyle olduğu konusunda da ittifak etmiştir.³¹ Molla Halil, bu konuda ayetlerin anlamlandırılmasında ve ümmetin bu konuda ittifak etmesinde Hz. Peygamberden rivayet edilen bazı hadislerin etkili olduğunu ifade etmektedir. Zira bu konuda Hz. Peygamber, bir hadis-i şerifte *Dolunay gecesinde ayı gördüğünüz gibi rabbinizi göreceksiniz*³² buyurmuştur.³³ Yine Hz. Peygamberden rivayet edilen “*Perde kaldırılır ve Allah’ın veçhine bakarlar*”³⁴ hadisi de önceki hadis gibi, müminlerin Allah’ı cennette göreceğini ifade etmektedir.³⁵ Kısacası ümmet, rü’yet konusunda daha baştan beri sağladıkları ittifakı bozmayarak bu konudaki ayet ve hadisleri tevil etmeyip, zahirine göre yorumlamışlardır. Bunun nedeni, çok sayıda sahabenin rü’yet’in ahirette gerçekleşeceğine dair hadis nakletmesi olabilir.³⁶

Molla Halil, ahirette rü’yeti vacip görmesine rağmen, Allah’ı bu dünyada uyanık bir şekilde gördüğünü iddia eden kişinin ise kâfir olacağını söyler. Çünkü aklen mümkün olması başka bir şey, gerçekleşmemesi başka bir şeydir. Gerçekleşmediğine dair ayet olmasından dolayı gerçekleştiğini söylemek nassı inkar olmaktadır. Ona göre her ne kadar Allah’ı dünyada görmek mümkün olsa da görülemeyeceği ayetle sabit olduğu için bir kişinin bunu iddia etmesi ayete aykırı olacağı için kafir olur. Ancak o yine naslarda geçtiği için Hz. Peygamberin görmesini bundan istisna etmektedir. O, Hz. Peygamber dışındaki birinin Allah’ı göremeyeceğini, aklî ve naklî delillere dayandırır. Molla Halil, Allah’ı bu dünyada görmenin imkânsızlığını şöyle izah eder: Bu dünyada sahip olunan gözler, fâni olup, fâni olanları görür. Ahirette ise gözler fâni olmayıp, olmayı yani Allah’ı görebilir. Onun için Allah’ı görmek ahiret yurduna has bir iştir.³⁷ Ona göre bazı naslar da Allah’ın dünyada görülemeyeceğini bildirmektedir.³⁸ Zira Cenab-ı Hak bir ayette şöyle buyurur: “*Bir zamanlar: Ey Musa! Biz Allah’ı açıkça görmedikçe asla sana inanmayız, demiştiniz de bakıp*

²⁹ Yunus, 10/26.

³⁰ el-Kıyame, 75/22-23

³¹ Molla Halil, *Tesisü Kavâidi’l-Akâid*, thk. Dr. Vecihi Sönmez, 123.

³² Buharî, “Mevakit” 16, “Tevhid”, 24, “Ezan”, 129; Müslim, “Mesâcid”, 211-212; Süleyman b. el-Eş’as, es-Sicistânî Ebû Davud, *es-Sünen*, (İstanbul: y.y., 1992). “Sünnet”, 19; Ebû İsa Muhammed b. Sevre Tirmîzî, *es-Sünen*, (İstanbul: y.y., 1992), “Cennet,” 16; Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezid el-Kazvîni İbn Mâce, *es-Sünen*, (İstanbul: y.y., 1992), “Mukadime”, 13; Ahmet bin Hanbel, *Müsned*, 4/360-365.

³³ Taftazânî, *Şerhu’l-Makâsid*, thk. Abdurrahman Umeyre, Salih Musa Şeref, 3/143.

³⁴ Müslim, “İman,” 297; Ahmet b. Hanbel, *Müsned*, 6/16.

³⁵ Taftazânî, *Şerhu’l-Makâsid*, thk. Abdurrahman Umeyre, Salih Musa Şeref, 3/143.

³⁶ Taftazânî, *Şerhu’l-Makâsid*, thk. Abdurrahman Umeyre, Salih Musa Şeref, 3/144.

³⁷ Molla Halil, *Tesisü Kavâidi’l-Akâid*, thk. Dr. Vecihi Sönmez, 124.

³⁸ Molla Halil, *Tesisü Kavâidi’l-Akâid*. thk. Dr. Vecihi Sönmez, 124.

durur olduğunuz halde hemen sizi yıldırım çarpmıştı.”³⁹ Yine başka bir ayete ”Ehl-i kitap senden, kendilerine gökten bir kitap indirmeni istiyorlar. Onlar bundan daha büyüğünü Mûsâ'dan istemişlerdi, "Bize Allah'ı apaçık göster" demişlerdi de bu haksız davranışları yüzünden onları hemen yıldırım çarpmıştı. Bilâhare kendilerine açık deliller geldikten sonra buzağıyı (tanrı) edindiler; biz bunu da affettik. Ve Mûsâ'ya apaçık bir delil verdik.”⁴⁰

Molla Halil buna benzer diğer ayetleri de şöyle sıralar: “Bizim huzurumuza çıkarılacaklarını hiç beklemeyenler, ‘Bize melekler gönderilmesi veya rabbimizi görmemiz gerekmez miydi?’ diyorlar. Gerçek şu ki onlar içlerinde derin bir kibir duygusu besliyor, azgınlıkta sınır tanımıyorlar.”⁴¹”Herhangi bir beşer ile Allah'ın konuşması ancak vahiy ile yahut perde arkasından ya da bir elçi gönderip, izni ile dilediğini vahyemesi şeklinde olabilir. Muhakkak ki O, çok yücedir, engin hikmet sahibidir.”⁴²

Molla Halil'in sıraladığı bu ayetlerde şu sonuçların çıkacağını ima etmektedir: Hz. Musa kavminin mümkün olmayacak bir talepte bulunduğunu, bu talebin rü'yetullah olduğunu, çok büyük talep olduğunu, bunun bir kibir nişanesi olduğunu ve bunun hiçbir şekilde mümkün olamayacağını açıklamaktadır. Yani bir kişi ben Allah'ı uyanırken dünya gözüyle gördüm derse bu ayetleri inkâr etmiş olur ki bu da o kişiyi küfre götürebilir. Molla Halil, dünyada Allah'ı görmeyen mümkün olduğunu savunanlardan bazılarının bu işin renk vb. maddî şeyler dışında olacağını iddia ediyorlarsa onlar hakkında az önce geçen “küfre götürebilir” yargısından farklı bir kanaatin ortaya çıkabileceğini de söylemektedir. Dolayısıyla o, sadece Allah'ı gördüm diyen kişinin tercih edilen görüşe göre dinden çıkmayacağını, Allah'ı dünya gözüyle gördüm derse dinden çıkacağını söyler. Zira böyle demesi durumunda Allah'ın bir cisim olduğunu, bir mekânda bulunduğunu, bir renge ve bir surete sahip olduğunu iddia etmiş olur. Çünkü bu sıfatlara haiz olmayan bir şeyi bu gözler göremez.⁴³

5. Allah'ı Rüya'da Görmek

Allah'ın görülebileceğini ancak dünya gözüyle bunun Hz. Peygamberden başkasına nasip olmadığını savunan, hatta dünya gözüyle gördüğünü söyleyenlerin küfre düşeceğini iddia eden Molla Halil'e göre Allah'ı rüyada görmek mümkündür ve birçok salih insan Allah'ı rüyasında görmüştür. O bu görüşünü şu rivayetlere dayandırır: Ebu Hanife'den kendisinin Allah'ı doksan dokuz defa rüyada gördüğü ve sonra bir daha görüp yüze tamamladığı nakledilmiştir.⁴⁴

Şeyh İmam Muhammed Ali bin Hâkim et-Tirmîzî, Allah'ı bin defa rüyada gördüğünü, Ya Rabbi imanımın gitmesinden korkuyorum” dediğini, Allah'ın da ona sabah namazı sünneti ile farzı arasında günde bir defa; “يا حى يا قيوم يا ذا الجلال و الاكرام يا بديع السماوات والارض

³⁹ el-Bakara, 2/55.

⁴⁰ en-Nisa, 4/153.

⁴¹ el-Furkan, 27/21.

⁴² eş-Şura, 42/51.

⁴³ Molla Halil, *Tesisü Kavâidü'l-Akâid*, thk. Dr. Vecihi Sönmez, 124.

⁴⁴ Molla Halil, *Tesisü Kavâidü'l-Akâid*, thk. Dr. Vecihi Sönmez, 125.

”اسالك ان تحبى قلبى بنور معرفتك ابدى يا الله يا الله يا الله“ şeklindeki zikri okumasını emrettiğini söylemektedir. Bir rivayette üç, başka bir rivayette ise kırk defa tekrarlanması söylenmektedir.⁴⁵

Molla Halile göre tasavvuftaki kalple Allah’ı görmek gibi, şüphesiz Allah’ın sıfat ve fiillerinin birçok değişik şekillerde tecellisi olabilir. Zira Hz. Ömer’in ‘kalbim Rabbimi gördü’ sözü ve Hz. Ali’nin ‘gözler Allah’ı açıkça göremez fakat kalpler hakal yakîn ile görürler’ sözleri buna işarettir.⁴⁶

Yine Molla Halil’e göre tasavvufta birçok tecelli makamları vardır. Salik, makamdan makama geçer ve zatın tecelli makamı olan Hadreti Hüviyyeye kadar yükselir. Burada seyir ve sülük biter ve bundan sonra o salike “Arif billah” denir. Ancak Ehl-i Keşf’in çoğu zâtın tecellisinin olamayacağını söylemişlerdir.⁴⁷ Bu ifadelerden Molla Halil’in tasavvuf hakkında derin bilgi sahibi olduğu da anlaşılmaktadır.

Mu’tezile Allah’ı ne dünyada ne de ahirette görmenin velev ki kalple inkişaf şeklinde bile olsa mümkün olamayacağını söyleyerek rü’yetullahı her halükârda inkâr etmişlerdir. Onlar, Hz. Musa’nın rü’yetullah talebini de kavmi için bir istek olarak yorumlamışlardır. Bunun için de “Gözler O’nu idrak edemez”⁴⁸ ayetini delil göstermişlerdir. Kâ’bî (öl. 319/931) ve bazı Bağdatlı Mu’tezile âlimleri⁴⁹ “رب ارنى انظر اليك”⁵⁰ ayetini şu şekilde tefsir etmişlerdir: ‘رب ارنى ايتا من ايتاك انظر ايتاك’ yani “Ey Rabbim bana kendini göster sana bakayım” değil de “Ya Rabbi bana alametlerinden bir alameti göster ona bakayım” şeklinde yorumlamışlardır.⁵¹ Ebü’l-Hüzeyl Allâf (öl. 235/849-50 [?]) ve Ali el-Cübbâî (öl. 303/916) bu ayetteki “erini” (bana kendini göster) filinin “اعلمنى” (bana kendini öğret) manasında olduğunu söylemişler.⁵²

Mu’tezile’nin bu yaklaşımına karşı Hz. Musa ve rü’yet talebiyle ilgili olarak şöyle cevap verilmiştir: Eğer Hz. Musa’dan Allah’ı görmek isteyenler mümin iseler zaten Hz. Musa’nın onlara bu taleplerinin imkânsız olduğunu söylemesi yeterli olurdu. Eğer kâfir iseler hiçbir şekilde mümkün olamayan bu şeyin talebinde zaten rü’yet gerçekleşmeyeceği için onu tasdik etmeyeceklerdi. O zaman geriye kalan tek şey Hz. Musa’nın rü’yetin mümkün olduğu için onu Allah’tan istemiş olmasıdır.⁵³

Ehl-i Sünnet’e göre, “ارنى” kelimesinden sonra “انظر اليك”nin devamında gelmesi, Mu’tezile âlimi Allâf ve Cübbâî’nin yorumunun doğru olmadığını göstermektedir. Çünkü “انظر” fiili “الى” ile kullanılırsa kesin görmek manasına gelir. Onun için Cübbâî ve Allâf’ın

⁴⁵ Molla İlyas b. İbrahim el-Goranî, *Hâşiyetü alâ Şerhi’l-Akâid li Taftazânî*, thk. Muhammed Can (İstanbul: Daruşşafaka, 2017), 311.

⁴⁶ Molla Halil, *Tesisü Kavâidi’l-Akâid*, thk. Dr. Vecihi Sönmez, 125.

⁴⁷ Molla Halil, *Tesisü Kavâidi’l-Akâid*, thk. Dr. Vecihi Sönmez, 125.

⁴⁸ el-En’am, 6/103.

⁴⁹ Seyyid Şerif el-Cürçânî, *Şerhu’l-Mevâkıf*, (Beirut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiye, 1971), 8/133.

⁵⁰ el-A’raf 7/143.

⁵¹ Taftazânî, *Şerhu’l-Makâsid*, thk. Abdurrahman Umeyre, Salih Musa Şeref, 135.

⁵² Cürçânî, *Şerhu’l-Mevâkıf*, 8/132.

⁵³ Molla Halil, *Tesisü Kavâidi’l-Akâid*, thk. Dr. Vecihi Sönmez, 126.

yorumu doğru değildir.⁵⁴ Mu'tezile'nin En'am süresindeki delilleri ile ilgili de şöyle cevap verilebilir: Bu ayetten maksat bütün hakikatini keşfetmek ya da bu dünyada çıplak gözle uyanık bir şekilde görmek manasındadır.⁵⁵

Ehl-i Sünnet âlimleri Mu'tezile'nin Araf suresindeki ayete verdikleri yoruma karşı ayetin devamındaki "لن ترانى" ifadesiyle cevap vermişlerdir. Çünkü devamında Allah "لن ترانى" "sen beni göremezsin" demiş, "alametlerimi göremezsin" dememiştir. Kaldı ki Hz. Musa Allah'la konuşmuş ve birçok alametini görmüştür. Bu nedenle alameti görmeye mâni bir şey kalmayıp, Hz. Musa, Allah'ın zâtını görmek istediği için bu cevabı almıştır.⁵⁶

Örneğin Hz. Musa'nın Tur-i Sina'da gördüğü ateş, asasının bir yılana dönüşmesi, Allah'la konuşması, denizi yarması ve yed-i beydâ (elinin ışıklılığı olması) Allah'ın alâmetleridir. Yani alâmetleri zaten görmüştür, görmek için tekrar Allah'a talepte bulunması gerekmez. Zaten peygamberlik gereği bütün peygamberlerin mucizelerinin olması gerekir ve bu mucizeler Allah'ın ayetleridir. Peygamberlerin Allah'ın alâmetlerini görmelerine engel herhangi bir durum yoktur. Eğer Hz. Musa ile ilgili rü'yet ayetini Mu'tezile gibi alâmeti görmeye hamledersek o zaman diğer bütün ayetlerle bu ayet arasında çelişki meydana gelir ki Kur'an bundan uzaktır ve Kur'an da çelişki mümkün değildir.⁵⁷ Dolayısıyla Mu'tezile'nin ileri sürdüğü, Hz. Musa'nın Allah'ın ayetlerini görmeyi talep ettiği şeklindeki görüş, Hz. Musa'ya verilen delillerin olduğunu bildiren ayetlerle çelişeceğinden dolayı tutarlı olmayıp, rü'yetin talep edilmediğini ispat edemez.

Sonuç

Molla Halil'e göre bu dünyada Allah'ı çıplak gözle uyanık bir şekilde görmek aklen mücerret olarak mümkündür. Çünkü akıl mücerret olarak var olan bir şeyin görülebileceğine hükmeder. Bu kurala göre madem Allah vardır, o zaman görülebilir. Buna rağmen böyle bir şeyin vuku bulduğunu gösteren bir nas bulunmamaktadır. Ancak ayette rü'yetin dünyada gerçekleşmediğinin bildirilmesi imkansız olduğu anlamına gelmez. Çünkü yukarıda zikrettiğimiz ayetlerde Hz. Musa Allah'tan kendisine görünmesini istemiştir. Eğer bu mümkün olmasaydı Hz. Musa'nın böyle bir talebi olamazdı. Çünkü bunu talep etmek cehalet olurdu ki peygamberler cehaletten berîdirler. Allah'ta Hz. Musa'ya "sen beni göremezsin" demiş, "ben görülmem" dememiştir. Eğer ben görülmem deseydi o zaman Allah'ı görmenin mümkün olamayacağı manası çıkardı. Böyle olmadığına göre Allah'ı görmeye naklen bir engel kalmamıştır. Zira bu dünyada çıplak gözle uyanık bir şekilde Hz. Muhammed'in biri Sidretü'l-Müntehâ'da diğeri Kâbe Kavseyin makamında olmak üzere iki defa Allah'ı gördüğü rivayet edilmektedir.

⁵⁴ Cürcânî, *Şerhu'l-Mevâkıf*, 8/132.

⁵⁵ Molla Halil, *Tesisü Kavâidi'l-Akâid*, thk. Dr. Vecihi Sönmez, 126.

⁵⁶ Taftazânî, *Şerhu'l-Makâsid*, thk. Abdurrahman Umeire, Salih Musa Şeref, 3/135.

⁵⁷ "Hâlâ Kur'an'ı iman ile tefekkür etmezler mi? Eğer o, Allah'tan başkası tarafından olsa idi elbette içinde birçok çelişkiler bulacaklardı." en-Nisâ, 4/ 82.

Molla Halil'e göre bazı âlimler, farklı rivayetlerde geçen haberlere dayanarak Hz. Muhammed'in Allah'ı görmediğini iddia etmişlerdir. Bunun nedeni, hadislerin metninin Hz. Peygamberin miraçta Allah'ı gördüğü anlamını verecek şekilde okunabilmesinin yanı sıra görmediğini de bildirir şekilde okunabilmesidir. Hz. Muhammed 'in Allah'ı gördüğünü iddia edenler hadis metnini "نوراني انى اراه" nuraniyun inni erahu' (nuranîdir onu gördüm) şeklinde okurlar. Hz. Muhammed'in Allah'ı görmediğini iddia edenler, hadis metnini "nuraniyun enna erahu" (nuranîdir onu nasıl görebilirim) şeklinde okurlar. "Ennâ" ve "İnnî" kelimeleri aynı şekilde yazıldığı için hadis ibaresi her iki şekilde okumaya müsaittir.

Molla Halil, hem yukarıda zikredilen ayetlerde ve hadislerde Allah'ın ahirette görüleceğini ifade eden ibarelerin geçmesi hem de ümmetin bu ifadelerin anlamında ittifak etmesinden dolayı ahirette müminlerin Allah'ı göreceklerine inanmanın vacip olduğunu söylemektedir. Ona göre müminler ahirette Allah'ı görecek olsalar da hakikatine ulaşamayacak ve hakikatini keşfedemeyecekler. Çünkü Allah'ı mekânız, renksiz, şekilsiz, yönsüz, cisimsiz bir şekilde görecekler. Molla Halil, Müşebihhe ve Kerramilerin Allah cisim olduğu için mekân ve cihette görülecektir şeklindeki iddialarını Ehl-i Sünnet'in şiddetle reddettiğini söyler.

Molla Halil âlimlerden gelen bazı rivayetlere ve mutasavvıfların mülahazalarına dayanarak, Allah'ın rüyada görülebileceğini savunmaktadır. O, Ebu Hanife'nin kendisinin Allah'ı rüyada yüz defa gördüğünü ve yine Muhammed Ali bin Hâkim et-Tirmîzî'nin Allah'ı bin defa rüyada gördüğünü rivayet etmesine istinaden bu görüşe varmıştır. Molla Halil'in mutasavvıflardan dayanağı ise şudur: Ehl-i Tasavvuf'a göre kalpte oluşacak keşif ile Allah görülebilir. Nitekim salık, makamdan makama yükselerek, "Hadret-i Hüviyet" makamına kadar ulaşır ve orada seyri son bulur. Ama "tecelliyi zat" makamına ulaşmak asla mümkün değildir.

Molla Halil, Mu'tezile'nin Allah'ı ne ahirette ne de dünyada ne aklen ne de naklen velev ki kalp gözüyle bile olsa görülemeyeceğini ve görülmesinin de mümkün olmadığını iddia ettiğini söyler ve dayanaklarını da şöyle sıralar: Mu'tezile âlimlerinden bazıları, Hz. Musa'nın Allah'ı görme isteğini, kavmi için bir talep olarak yorumlamışlardır. Onlar Hz. Musa'nın Allah'ı görmeyi, kavmin ısrarı üzerine; olmayacak bir şeyi talep ettiklerini onlara yani Hz. Musa'nın kendi kavmine fiilen göstermek için talep ettiğini savunmuşlar. Bazı Mu'tezile âlimleri de ayetteki "erini" kelimesini "âllimnî" diye yorumlayarak, Hz. Musa'nın Allah'tan öğrenme talep ettiğini öne sürmüşlerdir.

Molla Halil, mensup olduğunu çeşitli ifadelerle dile getirdiği Ehl-i Sünnet ulemasının "ارنى" kelimesinden sonra "انظر اليك" ile ayetin devam etmesinin "ارنى" kelimesinin sadece ve sadece görme manasına gelebileceğine istinaden Mu'tezile'nin söylediği gibi öğrenme anlamına gelemeyeceğini savunduğunu aktarır. Yine onlara göre, Hz. Musa eğer Allah'ı görmek mümkün olmasaydı kavminin talebi üzerine Allah'tan böyle bir istekte bulunmazdı. Çünkü bunu isteyen topluluk mümin ise onlara bu talebin uygun olmadığını

Hız. Musa'nın söylemesi yeterli olurdu, eğer bunu talep eden topluluk kâfir ise zaten Hız. Musa onlar ne dese ve ne yapsa asla imana gelmezlerdi.

Dolayısıyla Molla Halil'e göre Hız. Musa, imkân dâhilinde olduğu için bunu talep etmiştir. Çünkü imkânsız olan bir şeyi talep etmek bir peygambere yakışmaz. Hız. Peygamberden gelen rivayetlerde Allah'ın en azından renk, ışık, yer ve yön olmaksızın künhünü idrak etmeksizin görülebileceğini ifade etmesi ve âlimlerin birçoğunun bu ifadede ittifak etmesine dayanarak Molla Halil, Allah'ın hem rüyada hem de ahirette görülebileceğini savunmaktadır.

Kaynakça

- Ahmed b. Hanbel. *Müsned*. nşr. Şuayb el-Arnaût vd. 50 cilt. Beyrut: y.y., 1416/1995.
- Atalay, Ömer. *Siirt Târîhi*. İstanbul: Çeltut Matbaası, 1946.
- Buhârî, Ebû Abdullah b. Muhammed b. İsmail el-. *es-Sahih*. 8 cilt. İstanbul: y.y., 1992.
- Cevherî, Ebi Nasr İsmail b. Hammad el-. *es-Sihah*. Kahire: Dâru'l-Hadis. 2009.
- Cürcânî, Seyyid Şerif el-. *Şerhul-Mevâkif*. 8 cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiye. 1971.
- Ebû Davud, Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî. *es-Sünen*. 5 cilt. İstanbul: y.y., 1992.
- Firûzabâdî, Mecîdüddin el-. *el-Kamusu'l-Muhit*. Kahire: Dâru'l-Hadis. 2008.
- Goranî, Molla İlyas b. İbrahim el-. *Hâşiyetü alâ Şerhi'l-Akâid li Taftazânî*. thk. Muhammed Can. İstanbul: Daruşşafaka, 2017.
- Harrânî, İbrahim. *Tuhfetu'l-İhvân'l- Medresiyye fi Terâcim-i Ba'zi Musannifi'l-Kütübi'd-Dirâsiyye*. Tillo: y.y., h. 1427.
- Heyet. *İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: y.y., 2019.
- İbn Mâce, Ebu Abdillâh Muhammed b. Yezid el-Kazvînî. *es-Sünen*. 5 cilt. İstanbul: y.y., 1992.
- Kazan, Faruk. *Molla Halil'in Bilgi ve Varlık Anlayışı*. Diyarbakır: y.y., 2013.
- Koçyiğit. Talat. *Kur'an ve Hadiste Ru'yet Meselesi*. Ankara: 1974.
- Koği, Ahmet Hilmi el-. *Rehber-i Avâm*. B.y: İhsan Yayınları. ts.
- Komisyon. *Şuruh ve Havâşi el-Akâidi Nesefiye*. 5 cilt. Beyrut: Dârül-Kütübi'l-İlmiye. 1971.
- Komisyon. *el-Mu'cemu'l-Vasit*. Mısır: Mektebetu's-Şurûkü'd-Devliye. 2011.
- Komisyon. *el-Müncid fi'l-Luğati ve'l-A'lâm*. Beyrut: y.y., 2008.
- Mehmet Tahir, Bursalı. *Osmanlı Müellifleri*. A. Fikri Yavuz. İsmail Özen. İstanbul: ts.
- Molla Fudayl. *Terçeme*. Siirt: Zokayt Medresesi Kütüphanesi. Numarasız.
- Molla Halil. *Nehcü'l-Enâm*. b.y: İhsan Yayınları. ts.

- Molla Halil. *Tesisü Kavâidi'l-Akâid*. thk. Dr. Vecihi Sönmez. İstanbul: Nubihar Yayınları. 2013.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî. *Sahih-i Müslim*. 5 cilt. nşr. M. F. Abdalbaki. İstanbul: y.y., 1992.
- Pakiş, Ömer. *Molla Halil es-Süirdî ve Tefsirciliği*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisâns Tezi, 1996.
- Taftazânî, Mesud b. Ömer. *Şerhu'l-Akâid*. thk. Muhammed Can. İstanbul: Şefkat Yayıncılık. 2017.
- Taftazânî, Sa'deddin. *Şerhu'l-Makâsid*. thk: Abdurrahman Umeyre. Salih Musa Şeref. 3 cilt. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiye. 1971.
- Tirmizî, Ebu İsa Muhammed b. Sevre. *es-Sünen*. 5 cilt. İstanbul: y.y., 1992.
- Yeşilyurt. Temel. "Ru'yetullah". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 35/311-314. İstanbul: TDV Yayınları. 2008.